

ידוע לכול שאין זה אלא משגה לסבור שרוח-הלשון היא פסיכולוג בקי במיוחד. בגלל רוח זו הופצו ללא צורך, או לפחות קודמו, טעויות חמורות וביטויי תמימות מפליאה, אשר נובעים בחלקם מהתלהבותם הבלתי מבוקרת של הצופים מהתופעות ובחלקם מהחומר המצומצם של אוצר המילים בלשון מסוימת. אף על פי כן ולמרות זאת לעתים קרובות מציעה כל לשון תובנות נכונות מבחינה פסיכולוגית באופן שבו היא יוצרת ביטויים ומושגים. בניתוח פסיכולוגי מוטב תמיד להבהיר את המינוח; ניתן תדיר ללמוד מכך גם אם לא תמיד ניתן להשתמש בפרי החקירה.

דומה שכאשר טבעה שפתנו הגרמנית את המילה "*unheimlich*" ["אלכיתית"], היא הצליחה לצור צורה מוצלחת למדי. אין ספק שמבקשים לבטא באמצעותה את ההרגשה שמי שחש משהו כ"אלכיתית" (*unheimlich*) איננו "מרגיש בבית" ("*zu Hause*"), איננו חש בנוח ("*heimisch*") לגבי אותו עניין, שהדבר זר לו או לפחות נראה כך – בקיצור, המילה מבקשת להנהיר שרושם האלכיתיות של דבר או של התרחשות כרוך בחוסר התמצאות.

לעניין הפסיכולוגיה של האלכיתית (1906)

Zur Psychologie des Unheimlichen

(1867-?)

ארנסט ינטש

מקור בגרמנית

Ernst Jentsch, "Zur Psychologie des Unheimlichen", *Psychiatrich-Neurologische Wochenschrift* 8.22 (25 Aug. 1906): 195-198, 8.23 (1 Sept. 1906): 203-205.

לא ייעשה כאן ניסיון להגדיר את מהותו של האלכיתי. להסבר כזה של המושג יהיה ערך מועט בלבד. הדבר טמון בעיקר בכך שאותו רושם עצמו לאו דווקא ייתפס בעיני כל אחד כאלכיתי; יתרה מזאת, גם לא בכל פעם תתגבש אצל אותו אדם אותה תפיסה עצמה כאלכיתית בהכרח, או לפחות לא בכל פעם באותו האופן. הכוונה אינה לטעון בזאת שלא ניתן להציע הגדרה שימושית של המושג "אלכיתי", שכן אפשר אולי להניח שהמצב הרגשי שמייצר את הרושם יהיה זהה לקבוצה מסוימת של אנשים. במצב הנתון של הפסיכולוגיה של היחיד קשה לצפות שדרך זו תביא להתקדמות בידע.

אם ברצוננו אפוא להתקרב אל מהות האלכיתי, מוטב שנשאל מה צריכים להיות התנאים הנפשיים כדי שתופיע תחושה "אלכיתית" במקום לשאול כיצד נוצר רחש הרגש האלכיתי מבחינה פסיכולוגית. אם יש אנשים שאינם חשים דבר כאלכיתי, כי אז מדובר בנפשות החסרות לחלוטין תנאי יסוד כאלה. אך הואיל וגם אם נתעלם מהמקרים הקיצוניים האלה, שאפשר אמנם להעלותם על הדעת, גם אז תהיינה השקפות שונות לגבי מהות הדבר שניתן לציין פגורם לתחושה האלכיתית במקרה זה או אחר, ניטיב לעשות אם נוסיף ונצמצם בינתיים את השאלה ונביא בחשבון רק אותם תהליכים נפשיים שעל פי הניסיון מגיעים לשיאם כרשמים סובייקטיביים אלכיתיים בקביעות סדירה למדי ובכלליות מספקת. והנה, התרחשויות טיפוסיות כאלה ניתן לחשוף בדיוקמה מתוך התבוננות בחיי היומיום.

אם נבחן מקרוב יותר את הפסיכולוגיה של היומיום נראה ללא קושי שהשקפה נכונה, שקל לאשרה, מונחת ביסוד הדימוי שהלשון משתמשת בו ושאליו התייחסנו בפתח הדברים. ניסיון עתיק מעיד שהמסורת, המורגל והמורש אהוב ונאמן

על רוב הבריות, בעוד שהחדש, יוצא הדופן, מעורר בהן חשדנות, אי־נחת ואפילו עוינות (*Misoneism*)¹. הדבר מסתבר בחלקו הגדול מתוך הקושי לכונן במהירות ובשלמות את הקישורים הרעיוניים אל חוג הדימויים הקיים באדם משכבר, קישורים שהאובייקט שואף אליהם, כלומר מתוך הקושי לכונן את שליטת האינטלקט בדבר החדש. המוח נרתע לעתים קרובות מלהתגבר על ההתנגדויות לחיבור אסוציאטיבי של התופעה המסופקת² למקומה הראוי. לא נתפלא אפוא שתחושת הטינה כלפי החידוש תהיה חלשה ביותר במקום שבו ההתנגדויות מצומצמות ביותר, במקרים שהפעילות האסוציאטיבית ההולמת מתנהלת בזריזות ובחיוניות (בגיל הנעורים, בבעלי אינטליגנציה גבוהה, במקרים שקיימת רתיעה קבועה מאופן השיפוט המיושב של הדברים ומההתנהגות התואמת שיפוט כזה, כמו למשל אצל בעלי נטייה היסטורית).

דומה אפוא שהמורגל משכבר איננו רק רצוי ומקובל, אלא, ככל שהדבר מפליא וסתום, אפילו מובן מאליו בקלות. בנסיבות רגילות איש אינו מופתע כאשר הוא רואה את השמש זורחת בבוקר – עד כדי התגנב המחזה היומיומי הזה אל תוך מהלך הדימוי הרעיוני של האדם התמים משחר ילדותו כנהוג כללי עד שאינו מצריך כל פרשנות. רק כאשר שולפים במתכוון מתוך אופן ההתבוננות הרגיל בעיה כזאת, שפעילות ההבנה שלנו כלפי חידותיה מתקשה בגלל כוחו של ההרגל, כאשר בהמשך לדוגמה שלעיל אנו נזכרים שזריחת השמש כלל אינה תלויה בה עצמה אלא בתנועת כדור הארץ, שהכיוון המוחלט בחלל חשוב הרבה פחות לתושבי הארמה

1. טינה כלפי חידוש (הערות העורכים והמתרגמת מופיעות להלן בסוגריים מרובעים).

2. *fraglich* פירושו גם "מפוקפק" וגם "הנדון".

מאשר למרכז כדור הארץ וכן הלאה, רק אז עולה לפרקים תחושה מוזרה של אי־ודאות, תחושה שעולה מאליה לעתים לא רחוקות אצל מי שהם תובעניים יותר מבחינה רוחנית כשהם תופסים את התופעות היומיומיות, ואשר מהווה כנראה גורם חשוב בהיווצרות הדחף המדעי ויצר החקירה של אותם אנשים.

מתקבל אפוא על הדעת שיהיה מתאם בין הקישור הנפשי "ישן-מוכר-קרוב" לקישור "חדש-זר-עוין". במקרה האחרון תהיה התעוררותן של תחושות אי־ודאות טבעית לגמרי, חוסר ההתמצאות ייצבע אז בקלות בגווניו של האלביטי; במקרה הראשון תהיה התחושה מוסווית כל עוד לא חדרה ההמרה של "מוכר" ב"מובן מאליו" לתודעתו של האדם.

לבד מחוסר ההתמצאות הנובע מבורותו של האדם הפרימיטיבי, בורות המוסווית מפניו בחלקה הגדול על ידי שגרת הנסיבות הרגילות, נוצרים רחשי רגשות מסוימים של חוסר ביטחון נפשי בקלות מיוחדת כאשר הבורות בולטת במיוחד או כאשר התפיסה הסובייקטיבית של ההיסוס חזקה באופן חריג. את המצב הראשון ניתן לראות בקלות אצל ילדים: הרי לילד ניסיון כה מועט, עד שדברים פשוטים עשויים להיראות לו חסרי הסבר ומצבים סבוכים אך מעט הם כבר סודות אפלים לדידו. זו אחת הסיבות החשובות לכך שילדים חששנים כל כך על פי רוב ומפגינים ביטחון עצמי מועט כל כך, ודווקא הילדים הנבונים הם בדרך כלל החששנים ביותר, שכן גבולות יכולת ההתמצאות שלהם ברורים להם יותר מאשר לילדים המוגבלים; אף על פי שיש להוסיף כמובן שדווקא האחרונים, מרגע שהשיגו שליטה אינטלקטואלית מסוימת בתחום כלשהו, עלולים להיות חדי לשון וחצופים.

לאנשים בריאים יש בדרך כלל תובנה מסוימת לגבי היכולת השכלית שלהם להעריך מצב כלשהו, בתנאי שלא מדובר בתשוקות

סוערות או בנזקים נפשיים, כגון משימוש בחומרים נרקוטיים, תשישות וכדומה. תובנה זו עלולה להצטמצם כאשר פעילות אסוציאטיבית מופרזת למשל, או נטייה לרפלקסיביות יוצאת דופן, אינן מאפשרות להשלים במועד את יצירת השיפוט; אבל התובנה מצטמצמת במיוחד כאשר דמיון פרוע גדל פרא ובמידה גדולה או קטנה יותר של מודעות מערכב את המציאות בתוספות מתוך תפיסות המוח עצמו, ובעקבות זאת משתבשים כמובן בהכרח הן אופן ההסתכלות במציאות והן יכולת ההתערבות ההולמת בסביבה.

מן הסתם אין צורך שהתהליכים הנדונים יבוטאו בצורה ברורה מאוד על מנת שתתעורר התחושה המאופיינת היטב של אי־ודאות נפשית. אכן, אנשים רבים אינם מסוגלים לדכא הרגשה לא נוחה בעליל כשמצב כזה נכפה עליהם, אפילו כאשר הם יודעים היטב שאלה הם רק חזיונות תעתועים המשטים בהם. ילדים טורחים לעורר זה בזה מצבי רוח ורגשות עזים בעת משחק כאשר הם מתחפשים ומתנהגים באופן גרוטסקי; ובין המבוגרים ישנם בעלי טבע רגיש שאינם רוצים להשתתף בנשפי מסכות כי המסכות והתחפושות מעוררות בהם מבוכה ואי־נוחות עזות כל כך עד שאין הם מסוגלים להתרגל אליהן. אין זה נדיר שהרגישות החריגה הזאת לא תהיה אלא תופעה נלווית לנטייה עצבנית כללית; לכן לא יהיה בסופו של דבר הברדל גדול אם את הנגישות האפקטיבית של קבוצה מסוימת להשפעות מדאיגות ומערערות אך מעט, כאלה שאינן נוגעות בדרך כלל לאדם הבריא, עלינו לזקוף לחובת אינטנסיוביות ומהירות מיוחדת של הטווייה הנמשכת והולכת של שרשרת התוצאות של התופעה הנדונה, או שמא מדובר – מצד הסיבתיות – בצירוף מופרז של גורמי ייצור מערערים הנאותים פחות או יותר לייצור החזיונות המעוררים את הרגש. מכל מקום, נטייה חזקה יותר להתהוות תחושות אי־ודאות כאלה כלפי זיקות מסוימות בעולם

החיצוני תיווצר בעקבות נטייה לא נורמלית או אפילו רק על רקע נפשי שנוצר על קרקע לא נורמלית, כמו למשל במצב של נים ולא נים, במצבי אלחוש למיניהם, בסוגים שונים של דיכאון והשפעות מאוחרות של חוויות מאיימות שונות, פחדים, תשישות קשה או מחלה כללית. גם חסרונו של אחד מכישורי החישה החשובים עלול להעצים רגשות כאלה באדם. לפיכך בלילה, שכידוע אינו ידידו של איש, יש הרבה יותר "שפנים" מאשר באור היום, ואנשים רבים חשים הקלה גדולה בעוזבם סדנה או אולם מכונות רועשים, שבהם אדם אינו יכול לשמוע את עצמו.

ניתן למצוא קווי דמיון או מעברים בין קבוצה שלמה זו של מצבי איזודאות, שתנאים לא נורמליים שותפים בדרכים שונות בקביעתה, לחוסר ההתמצאות הכללי המופיע במחלות הנפש.

העמדה הרגשית כלפי התרחשויות רגילות רבות בחיי היומיום שמפגין מי שאינו מפותח מבחינה נפשית, עדין הנפש או השקוע במרה שחורה, דומה לגוון האַפְקטיבי שמתעורר אצל האדם הפרימיטיבי הנורמלי כאשר הוא תופס דבר יוצא דופן או סתום. מכאן נובעת הרתיעה האופיינית מפני האנשים הלא־רגילים, החושבים אחרת, המרגישים אחרת, הנוהגים אחרת מרוב הבריות; הרתיעה מפני תהליכים שלפי שעה חומקים מהסבר, שתנאי היווצרותם אינם ידועים. לא תמיד יהיו אלה הילדים בלבד שיתבוננו ברגשי חשש מסוימים בלהטוטן, בין אם הוא מכנה את עצמו כך או אחרת. ואמנם, ככל שערכו התרבותי של תהליך חידתי בולט יותר לעין, כך תלך התחושה שהתעוררה ותתקרב מן הסתם ביתר שאת לרגש הערצה נעים ועליו. הופעת העוררות הזאת מניחה תמיד מראש שהאדם מבין שיש תכליתיות מסוימת, נעלה יותר, בתופעה הנדונה. לפיכך הטכניקה הנפלאה של וירטואוז או של כירורג היא פשוט נערצת, בעוד ש"אומן" המזמין הטחת סלעים גדולים

בגולגולתו, הכולע לבנים או נפט, הפקיר המניח שיקברוהו באדמה או ישקעוהו בחומה, לא יזכו להערצה דווקא אלא יותירו רושם אחר. נופך חרישי של רושם אלביתי ולא נוח קיים גם בהערצה האמיתית, וניתן להסבירו מבחינה פסיכולוגית בעובדה שאנו אוכדי עצות ביחס להתהוות תנאי ההיווצרות של ההישג המדובר, וזו הסיבה שנופך זה נעדר בדרך כלל אצל המומחה המיוחד בתחום הנדון.

התנועה הוכח מקורה בגוף אורגני, כי אז התברר מצב העניינים, ובהמשך ייווצר רגש הדאגה לשלמות הגוף הפרטי, אשר על כל עוצמתו השונה מניח ללא ספק סוג של שליטה אינטלקטואלית במצב.

אותו ריגוש מתרחש גם כאשר, בהיפוך ממה שתואר למעלה, אחד הפראים למשל חוזה לראשונה בקטר, או בספינת קיטור, ואולי אפילו בלילה. החרדה המעיקה במקרה זה גדולה מאוד מן הסתם, שכן בשל התנועה העצמית החידתית ורעשי המכונה הקצובים, המזכירים נשימות ונשיפות, תיצור מכונת הענק בנקל רושם של מסה חיה אצל מי שהוא חף מכל ידע. אגב, הדוגמה שלפנינו קרובה מאוד לתופעה שאנו עדים לה לעתים קרובות, שאנשים בעלי טבע חששני או ילדותי מייחסים רעשים בולטים או מוזרים לפעילותם הקולית של יצורים מסתוריים. גם האפיזודה ברובינסון קרוזו שבה ששת, שאיננו מכיר עדיין את הרתחת המים, מכניס את ידו לתוך המים הרוחשים כדי לשלות מתוכם את החיה שנמצאת שם לכאורה, מושתתת על השראה ספרותית קולעת ביותר מבחינה פסיכולוגית. כך גם ניתן לייחס את רתיעתן של חיות רבות לכך שהחפץ המטיל עליהן אימה נראה להן בעל רוח חיים (עקרון הדחליל), ודווקא במקרה זה נוצר רושם פרוקי במיוחד שכן הפעילות האסוציאטיבית המתווכת בדרך כלל את המעבר לחוג רגשות אחר מצומצמת כאן מאוד. לכן מתמודדים בהצלחה עם "חולשה" זו אצל בהמות משא בין השאר בהצגת החפץ החשוד לפניהן או בהגשת החפץ לאפן כדי שירחרחו בו, ובדרך זו מבצעת החיה מעין מיון אינטלקטואלי של האובייקט מעורר הרגש שהופך באותה עת גם למוכר, וכפי שראינו לעיל חפץ מוכר מאבד בקלות את אימתו. כך שאין זה מפתיע שלפני שנים מספר בשעת תהלוכת פסטיבל גדולה כמה פילים מאולפים שלקחו בה חלק נסו על עקביהם ועוררו מהומה

II

בין כל האי-ודאויות הנפשיות שעשויות להוות סיבה לתחושה אלביתית יש אחת המסוגלת במיוחד לפתח השפעה ורושם קבועים למדי, חזקים וכלליים מאוד, והיא הספק אם אמנם יש נשמה ביצור הנראה חי לכאורה ולהפך, שמא בחפץ רומם יש רוח חיים בכל זאת, והתחושה עולה גם כאשר התודעה מבחינה בספק הזה רק במטושטש. נימת הרגש הזו מוסיפה להתקיים עד אשר הספק מתבטל, ואז היא מפנה את מקומה בדרך כלל לרגש בעל אופי אחר. מפעם לפעם אנו קוראים בספרי מסעות ישנים על אדם שמתיישב על גזע עץ ביער עבות ולפתע מתחיל אותו גזע עץ לנוע ומתגלה לנוסע אחוז הפלצות כנחש ענקי. אם נניח שמצב כזה אפשרי, הוא יהווה בוודאי דוגמה טובה להדגמת ההקשר שנזכר למעלה. המסה שנראתה תחילה נטולת חיים לחלוטין מסגירה לפתע, על ידי תנועתה, את קיומה של אנרגיה פנימית בה. המקור לאנרגיה יכול להיות נפשי או מכני. כל זמן שנמשך הספק לגבי טיבה של התנועה שנקלטה בתפיסה, ועמו חוסר הבהירות לגבי סיבתה, יתקיים רגש האימה באדם הנוגע בדבר. אם בגלל שיטתיות

רבה בראותם את פֶּפֶנְר, הדרקון יורק הלהבות, שכן דומה שלא קראו את הטרילוגיה לפני כן.³

מוכר לנו הרושם הלא-נעים המתעורר בקלות אצל אנשים מסוימים בעת ביקור בתצוגות של בובות שעווה, בפנאופטיקון או בפנורמות. לעתים קרובות קשה במיוחד באפלולית להבחין בין בובת שעווה, או דמות מעיין זו, לבין אדם ממש. אצל אנשים מסוימים, בעלי טבע רגיש, מסוגלת דמות כזאת לשמר את האי-נעימות שעוררה גם לאחר שקיבלו את ההחלטה אם רוח חיים בה אם לאו. כנראה מדובר בספקות משניים, מודעים למחצה, אשר מתעוררים בכל פעם מחדש באופן מוכני עם ההתבוננות החוזרת ועם תפיסת הפרטים העדינים יותר, ואולי זהו רק רטט חי של זיכרון הרושם המביך הראשון המוסיף עדיין להתקיים. העובדה שדמויות שעווה כאלה מציגות לעתים קרובות איברים ממוכנים, שעשויים להגביר את פעולת הרגש הנדונה, איננה בשום פנים העיקר: גווייה אמיתית שהותקנה באופן ממוכן אינה נראית דוחה כל כך בהכרח כמו דגם השעווה שנעשה על פיה. בהערת אגב ייאמר שמעניין לראות בדוגמה זו כיצד האמנות האמיתית, במתינות נבונה, נמנעת מחיקוי מוחלט ושלם של הטבע ושל היצורים החיים, ביודעה מן הסתם שלנוכח חיקוי כזה יכולה אי-נוחות להיווצר בנקל: קיומו של פסל רב-גוני מעץ ואבן איננו משנה דבר בעובדה זו, וכך גם אין זה משנה אם אפשר למנוע במידת-מה השפעות לוואי לא נעימות כאלה במקרה שאופן הצגה כזה נבחר בכל זאת. ואמנם, אפשר לנסות וליצור אלכיתיות באמנות האמיתית, אבל תמיד אך ורק באמצעים אמנותיים ובכוונה אמנותית.

3. [הבדיחה של ינטש מתייחסת לשירת הניבלונגן, שעל פיה חיבר ריכרד וגנר את אופרות הרינג שלו].

פעולת הרושם המוזרה הזאת מופיעה באופן ברור עוד יותר כאשר לא רק חיקויים של דמות אנושית מגיעים לתפיסתנו אלא כאשר מעבר לכך נדמה לנו שהיא מאחדת בתוכה גם פונקציות גופניות או נפשיות מסוימות. לכאן שייך הרושם שבובות ממוכנות מעוררות בקלות, רושם מביך כל כך לאנשים רבים. שוב, גם כאן יש להוציא מכלל זה אותם עצמים שהם קטנים מאוד או מוכרים לנו היטב מהשימוש היומיומי. בובה הפוקחת ועוצמת את עיניה בעצמה, צעצוע ממוכן קטן, לא יגרמו לאיזשהו רגש ראוי לציון; לעומת זאת, בובות ממוכנות בגודל אדם, המבצעות פעולות מסובכות, תוקעות בחצוצרה, רוקדות וכדומה, מעוררות בנקל תחושת אי-נוחות. ככל שהמנגנון עדין יותר וככל שחיקוי הצורה נאמן ו"טבעי" יותר, כך יופיע הרושם המיוחד והמוזר בעוצמה רבה יותר. עובדה זו נוצלה שוב ושוב בספרות כדי לחולל בקורא את נימת הרגש הלא-נוחה, האלביטית. ההנאה מליצירה ספרותית, ממחזה וכדומה טמונה לא במעט ביכולת ההשתתפות של הקורא או הצופה בכל רחשי הרגש השונים שהדמויות במחזה, ברומן או בבלדה נתונות בהם. איננו אוהבים להיחשף לזעזועים רגשיים עזים בחיים, אבל בתיאטרון, או בקריאה, אנו מניחים לעצמנו ברצון להיות מושפעים באופן כזה: אנו חווים בדרך זו רחשי רגש עזים מסוימים המעוררים בנו תחושת חיים חזקה בלי שניאלץ לקבל על עצמנו את התוצאות שהיו עלולות להיות לאותם גורמים המעוררים את רחשי הרגש הלא-נעימים אילו ניתנה להם הזדמנות להופיע מאליהם [במציאות] באותה צורה. דומה שמבחינה פיזיולוגית התחושה של רחשי רגש כאלה קשורה לעתים תכופות קשר ישיר להנאה מאמנות. ככל שהדבר נשמע מוזר, אֶפְקָטִים מעטים בלבד יהיו כשלעצמם אֶפְקָטִים של אי-עונג בכל הנסיבות, ללא יוצא מן הכלל. האמנות מסוגלת לפחות להפוך למעננו את רוב הריגושים למענגים מבחינה

מסוימת. הנה אנו רואים שכבר ילדים מגלים חיבה מסוימת לסיפורי רפאים: האימה היא דגדוג שניתן לנצלו היטב, בזהירות ובידענות, כדי להעצים את כלל ההשפעות הרגשיות; זו, למשל, משימתה של השירה. אחת התחבולות האמנותיות הבטוחות ביותר לעורר בקלות רשמים אלביתיים בסיפורים מבוססת אפוא על השארת הקורא במצב של אי־ידיעה באשר לשאלה אם דמות מסוימת היא אדם או שמא כובה ממוכנת, וזאת באופן כזה שתשומת לבו לא תתמקד במישרין באי־הוודאות, פן יזדרז לבדוק את העניין מיד ולברור, שכן כך, כאמור, מתפוגגת בקלות ההשפעה הרגשית המיוחדת. את"א הופמן השתמש שוב ושוב בתחבולה זו בהצלחה בסיפורי הפנטזיה שלו. הרגש העמום של אי־הוודאות ביחס לטיבה הנפשי של הדמות הספרותית הנדונה, שמתעורר באמצעות תיאור כזה, זהה בסך הכול למתח מלא הספקות הנוצר במצב אלביתי כלשהו, אבל כתיבתו הווירטואוזית של המחבר העמידה אותו בשירות החקירה האמנותית.

ולחפך, ניתן בקלות להשיג רושם אלביתי כאשר מביאים באופן פואטי או פנטסטי לידי כך שחפץ דומם יתפרש מחדש כחלק של יצור אורגני, בייחוד כשהוא מתפרש באופן אנתרופומורפי. כך קורות הגג שמסמרים נעוצים בהן הופכות באפלה ללוע חיה אגדית, אגם מבודד הופך לעינה הענקית של מפלצת, מתאר של ענן או של צל הופך לפרצופו המאיים של השטן. הדמיון, שהריהו תמיד משורר, מסוגל לפרקים להעלות בכשפיו מחזות אימים מפורטים ביותר מתוך התופעות התמימות וחסרות החשיבות ביותר, וזאת בשפע רב יותר ככל שהביקורת המצויה באותה עת חלשה יותר וככל שהרקע הנפשי צבוע ברגש רב יותר. מסיבה זו נתונים נשים, ילדים וחולמים בהקיץ בקלות מיוחדת לרחשיו של האלביתי ולסכנה לראות בעיניהם שדים ורוחות.

ושוב, אפשרות זו עולה במיוחד כאשר מוגש לנו חיקוי של יצור אורגני. הגבול בין הפתולוגי לנורמלי ייחצה אז בקלות יתרה. ההוזה, המסומם, הנתון באקסטזה, המאמין באמונות תפלות רואה בכוח הזיותיו כיצד כתר של עמוד, דמות בציור וכדומה, מתעוררים לחיים, משוחחים עמו, לועגים לו, מציגים תווים מוכרים. גם אמצעי עזר אלה לעורר רשמים אלביתיים נוצלו לעתים קרובות על ידי משוררים וסופרים. תחבולה אהובה ושגורה בתכלית היא להגיש לקורא את החפץ מסמר השיער, המפחיד ביותר, ולחשוף בסוף את כל המהלך בשלוש שורות כיציר חלום פרוע – זו תחבולה אהובה, מכיוון שניתן במקרה הזה להרחיק לכת בהשתעשעות בחוסר האונים הנפשי של הקורא ולהיות פטור מעונש.

גורם חשוב אחר בהתהוות האלביתי הוא הנטייה הטבעית של האדם ליצור הקבלה תמימה בינו לבין החפצים בעולם החיצוני ולהקיש מן העובדה שהוא בעל נשמה שגם הם חיים, או אולי מוטב לומר – להקיש שהם בעלי נשמה כמו זו שלו. ככל שדרגת התפתחותו הרוחנית של האדם פרימיטיבית יותר, הוא מתקשה יותר להתנגד לכורח הנפשי הזה. אי־הטבע מאכלס את סביבתו בשרים, ילדים קטנים מדברים ברצינות מלאה אל כיסא, אל הכף שלהם, אל סמרטוט ישן וכדומה, מכים בזעם חפצים דוממים כדי להענישם. אפילו בהלאס [יוון] עתירת התרבות שכנה עדיין נימפה בתוך כל עץ. לא ייפלא אפוא שהאדם, כשהוא מודע למחצה, יתחיל להתיירא ממה שלקח הוא עצמו מתוך עצמו והכניס אל תוך החפצים, ושלא תמיד הוא מסוגל להדביר ולגרש מתוך ראשו את השדים שאותו ראש עצמו ברא. זו הסיבה שחוסר אונים זה יוצר בקלות את ההרגשה שהאדם מאוים על ידי דבר־מה לא מוכר ולא נתפס, שהוא בגדר חידה לאדם, כמו נפשו שלו בדרך כלל. אם ישנם התמצאות מספקת בתהליכים הנפשיים וביטחון מספיק

בשיפוט התהליכים שמחוץ לאדם, לא יוכלו התהליכים המתוארים להיווצר לעולם, וזאת, כמובן, כשמדובר בתנאים פסיכופיזיולוגיים נורמליים.

אישור נוסף לכך שאת תנועת הרגש הנדונה יש לזקוף במיוחד לחובת הספק בדבר היות החפצים בעלי נשמה או שמא חסרי נשמה כזאת, או ליתר דיוק, הספק לגבי נשמה כפי שזו נתפסת באופן מסורתי על ידי הבריות, מתקבל מהאופן שבו פועל בדרך כלל על ההדיוטות המראה של גילויי רוב מחלות הנפש ושל חלק ממחלות העצבים. חולים רבים הסובלים מתלאות כאלה מעוררים ברוב הבריות רושם אלביתי מובהק.

מה שאנחנו יכולים להניח תמיד לגבי בני האדם על פי ניסיון חיינו הרגילים הוא שקיימת בדרך כלל הרמוניה פסיכית יחסית בין הפונקציות הנפשיות שלהם, גם אם תנודות מזעריות בשיווי המשקל מתרחשות כמעט אצל כולם מדי פעם, ומצב זה הוא הבסיס לייחודו של האדם והבסיס לשיפוטנו אותו. לרוב הבריות אין בדרך כלל סגולות נפשיות מיוחדות בזרותן. סגולות כאלה מופיעות ברוב המקרים כאשר אנו עדים לרגשות חזקים שבגינם עלול להתברר לנו לפתע שלא הכול בנפש האנושית מקורו בטרנסצנדנטי, שיש בה עדיין הרבה מן האלמנטרי שניתן לתופסו ישירות; אמנם דווקא בהזדמנויות כאלה יתברר שכמה מהדברים המוזרים שלפנינו נגרמו על ידי פסיכולוגיה נורמלית.

היה וההרמוניה הנפשית היחסית מופרת באופן ברור גם אצל המתבונן מהצד, והיה והמצב אינו נראה פעוט ערך וקומי בעקבות אירוע חסר חשיבות, ואף אין זה מצב מוכר כמו שכרות למשל, כי אז מנצנצת גם במוחו של המתבונן ההדיוט ההכרה העמומה שתהליכים מכאניים מתרחשים בדבר שעד כה היה מורגל לראותו כנפש אחידה. אכן, לא היה בכך משום אי־צדק כאשר מחלת הנפילה

כונתה בשם "Morbus sacer" (המחלה הקדושה) ונתפסה כמחלה שמקורה איננו בעולם האנושי אלא בספרות זרות וחידתיות, שכן הנפילה האפילפטית העוויתית חושפת לעיני המתבונן את גופו האנושי – זה שפעולתו בתנאים נורמליים מלאת משמעות כל כך, מכוונת למטרה ומאוחדת בהנהלתה של תודעתו – כמנגנון עדין ומסובך לעילא. זו סיבה חשובה לכך שההתקף האפילפטי מסוגל לעורר רושם דמוני כל כך על סביבתו, בשעה שההתקף העווית ההיסטרי מעורר על פי רוב בנסיבות רגילות רק תחושת זרות מועטה; כל זאת מכיוון שהחולים אינם מאבדים בדרך כלל את הכרתם, הם גם נופלים ונחבטים באופן כזה שהם פוגעים בעצמם רק מעט, או כלל לא, וכך בדיוק הם מסגירים את הכרתם הלטנטית; וגם מכיוון שאופן תנועתם מזכיר לעתים קרובות תהליכים נפשיים חבויים, שכן חוסר השקט של השרירים נשמע כאן לעיקרון גבוה יותר של סדר, דבר הקשור לתלותו של החולי הבסיסי בתהליכי דימוי (כלומר, שוב מדובר בתהליכים נפשיים).

ריגושים דומים יתרחשו אצל המומחה רק לעתים נדירות או אולי כלל לא, שכן התהליכים המכאניים בנפש האדם אינם עוד בגדר חידוש לגביו, וגם אם במקרים מסוימים הוא חשוף עדיין לטעויות רבות לגבי מהלכם, הוא יודע לפחות שהם קיימים והוא שב ומוצא את עקבותיהם לעתים כה קרובות במקומות אחרים, כך שהופעתם איננה מסוגלת לגעת בנפשו באופן ניכר. כמו כן, כאשר אדם מורגל באירועים כאלה או מתרגל אליהם באופן אחר, כמו למשל האח שמטפל בחולים – וככל שניתן להתבטא כך, החולה עצמו – מאבדים המצבים הנזכרים את השפעתם הרגשית בנקל.

הרושם האלביתי שמתעורר ברוב הבריות כשמתגלה לעיניהן מערכת הטרופ של חולה מבוסס ללא ספק גם על כך שבמוחו של האדם עולה דימוי ברור פחות או יותר של הימצאות כורח

מסוים לאסוציאציות⁴ (מכניזם), רעיון אשר עומד בניגוד להשקפה הרגילה של החופש הנפשי ושמחיל לזעזע בפזיזות מגושמת את הביטחון בדבר קיומה של נשמה באותו אדם. אם מושגת בהירות ביחס לנסיבות הנוגעות בדבר נעלם אופיו המיוחד של המצב הרגשי המוזר והייחודי, אשר את שורשיו יש לחפש בחוסר ההתמצאות הקיים ביחס לפסיכולוגי.

גם החלחלה הנגרמת על ידי הגוף המת, בייחוד זה של האדם, גולגולות מתים, שלדים ודברים דומים, מוסברת בחלקה הגדול בעובדה שהמחשבה על קיומה של נשמה סמויה קרובה כל כך תמיד לדברים האלה. לעתים קרובות היא מסוגלת לפרוץ ולעלות עד כדי כך שהיא מסוגלת להזים את מראה העיניים, וכך שוב נוצרים התנאים המוקדמים לקונפליקטים הנפשיים המתוארים. ידוע שבעלי מקצועות מסוימים שחשופים ללא הפוגה לרשמים מסוג זה נוטים לאבד, מי פחות מי יותר, את הריגושים האלה. פרט לכוחו של ההרגל יש לעיבוד האסוציאטיבי, אשר מתקיים לרוב במקרים האלה, חלק חשוב בהיעלמות ההרגשה המדאיבה. אין חשיבות גדולה לכך אם העיבוד הזה הוא עובדתי או לא, כל זמן שהתוצאה הסופית התקבלה על דעתו של האדם. מבחינה אינטלקטואלית, מי שמאמין באמונות תפלות למשל שולט גם הוא בדרכו שלו בחלק גדול מתחום הדימויים שלו, גם לו יש ספקות משלו וודאויות; העובדה ששיפוטו הכולל מוטעה איננה משנה את העובדה הפסיכולוגית כלל ועיקר.

חזקה היא משאלתו של האדם לשלוט בשכלו בעולם שסביבו. ודאות אינטלקטואלית מבטיחה מקלט נפשי במאבק על הקיום. יהיו אשר יהיו נסיבות התהוותה, משמעה הוא עמדת מגן נגד

[Associationszwang] .4

מתקפתם של כוחות עוינים, וחסרונה פירושו העדר מחסה לבני האדם ולעולם האורגני בעתות המלחמה האינסופית, שלמענן הקים המדע את המעוזים החזקים והעמידים ביותר.